

УДК 378.018.8:373.3.011.3-051:37.064.1

*Марина Бевзюк,
викладач кафедри корекційної
педагогіки та психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини*

АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті проаналізовано психолого-педагогічну літературу з проблеми професійної діяльності вчителя початкових класів в умовах інклюзивного навчання. Визначено вимоги та види професійної діяльності вчителя початкових класів.

Ключові слова: *інклюзія, інклюзивне навчання, дитина з особливими потребами, професійна діяльність, вчитель початкових класів.*

В статье проанализировано психолого-педагогическую литературу по проблеме профессиональной деятельности учителя начальных классов в условиях инклюзивного обучения. Определены требования и виды профессиональной деятельности учителя начальных классов.

Ключевые слова: *инклюзия, инклюзивное обучение, ребенок с особыми потребностями, профессиональная деятельность, учитель начальных классов.*

The article analyzes the psychological and pedagogical literature on the problem of professional activity of the teacher of initial classes in an inclusive environment. The requirements are defined and the types of professional activity of the teacher of initial classes.

Key words: *inclusion, inclusive education, child with special needs, professional activity, the teacher of initial classes.*

Проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи стали об'єктом дослідження численних вітчизняних та зарубіжних праць. Упродовж багатьох десятиліть науково-педагогічні працівники спрямовують результати теорії та практики на удосконалення процесу професійної підготовки вказаної категорії вчителів. Така невпинна актуальність спонукана концепцією надання здобувачам початкової освіти базових компетентностей.

В основі сучасного етапу розвитку національної системи освіти лежить ідея надання рівних можливостей усім дітям отримувати високоякісну освіту, розвивати свій потенціал, незважаючи на рівень розвитку, стать, соціальний статус, національність та ін. Приєднавшись до

основних міжнародних угод у сфері прав людини (Декларації ООН про права людини, Конвенції ООН про права інвалідів, про права дитини), Україна як член міжнародної спільноти бере участь у впровадженні інклюзивної форми навчання у системі безперервної загальної та професійної освіти. В Україні активно розробляються нормативно-правова база та теоретико-методичні засади створення та функціонування сприятливого інклюзивного освітнього середовища з метою гідного розвитку і захисту прав осіб з особливими потребами. Тому уперше у Законі України «Про освіту» (2017) уведено поняття «інклюзивне освітнє середовище», як сукупність чинників для спільної освіти здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб, та «інклюзивне навчання», як система державних освітніх послуг, ґрунтованих на принципах недискримінації, ефективного включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Глобальним критерієм високорозвиненого суспільства нині є рівень доступності та якості надання різносферних послуг людям з особливими потребами. Вхідження України до європейського суспільного простору та дотримання світових стандартів життєдіяльності вочевидь передбачає кардинальний перегляд вітчизняної системи забезпечення освітою такої категорії людей.

Про це свідчать державні директивні документи: «Концепція розвитку інклюзивної освіти, Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року» та ін.

У яких, згідно до визначення ЮНЕСКО, визначено поняття інклюзивної освіти як цілісного феномену, що передбачає рівний доступ до якісної освіти всіх дітей без винятку: дітей з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку, дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, з порушенням зору, з порушеннями слуху, з порушеннями мовлення, із затримкою в розвитку та ін. Тому удосконалення системи освіти шляхом упровадження інклюзивної форми навчання потребує глибокого й різнобічного вивчення розумового, фізичного й мовленнєвого розвитку осіб з обмеженими можливостями. Це передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Саме тому особливо актуальною постає професійна діяльність вчителя, здатного до реалізації мети, змісту, завдань і технологій інклюзивної освіти в загальноосвітніх закладах.

На сучасному етапі розвитку інклюзивної освіти в Україні та інших країнах світу зростає роль досліджень, спрямованих на пошук ефективних шляхів організації і впровадження інтегрування дітей з особливими

освітніми потребами, в загальноосвітній простір (В. Бондар, Е. Данілявічуте, В. Засенко, Ю. Найда, А. Колупаєва, А. Конопльова, С. Литовченко, Н. Назарова, М. Малофєєв, С. Миронова, Т. Сак, В. Синьов, В. Феоктістова, Л. Шипіцина, Н. Шматко та ін.) [6].

Проблема підготовки кваліфікованого вчителя до роботи в умовах інклюзивного навчання вже тривалий час є однією з найбільш актуальних. Про це свідчать наукові праці В. Бондаря, В. Бочарової, І. Демченко, І. Рогальської-Яблонської, Б. Вульфова, І. Зверєвої, А. Капської, А. Колупаєвої, В. Липи, В. Синьова, С. Харченка та ін.

Зокрема, Л. Хоружою вивчено структуру професійної діяльності, окремі складові професійної компетентності майбутнього педагога; О. Ферт вивчено педагогічні засади діяльності громадських організацій у сфері формування інклюзивної освітньої політики в Україні і Канаді; С. Єфімова, Ю. Найда, Ю. Рибак – шляхи трансформації загальноосвітньої школи в інклюзивну; О. Таранченко, С. Литовченко, Е. Данілявічуте – прийоми роботи вчителів в інклюзивному класі; важливі кроки на шляху створення моделі особистості педагога, його професіограми зроблені Н. Левітовим, Г. Прохоровим, С. Фрідман та іншими.

Разом з тим, проблемі особливостей професійної діяльності учителя початкових класів не присвячено жодного окремого дослідження.

Мета статті: теоретично розкрити специфіку професійної діяльності учителя початкових класів в умовах інклюзивної освіти.

Педагогічна діяльність є особливим видом соціальної діяльності, яка спрямована на передавання новим поколінням накопичених людством досвіду і культури, створення умов для їх особистісного розвитку.

Педагогічна (грец. *paídos* – дитина і *agō* – веду) діяльність – вид діяльності, змістом якого є навчання, виховання, освіта і розвиток підростаючого покоління [7].

Професійна діяльність – діяльність людини за ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець.

О. В. Лішин визначає професійну діяльність – цілеспрямована багатоступенева активність людини щодо формування смислотвірних мотивів, цілісних орієнтацій на результати професійного продукту.

В. О. Сластьонін ширше трактує це поняття – професійна діяльність особливий вид соціальної діяльності спрямований на передачу культури та досвіду, накопичених людством, створення умов для особистісного розвитку і підготовки до виконання соціальних ролей, визначених у суспільстві, створення професійно важливого продукту діяльності [8].

Основний зміст педагогічної професії становлять взаємини з людьми. Діяльність, яку виконує вчитель, називається педагогічною. Професійна педагогічна діяльність передбачає спеціальну освіту, тобто оволодіння системою спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних для

виконання функцій, пов'язаних із певною професією. Людину, яка професійно займається педагогічною діяльністю, називають вихователем, учителем, викладачем, педагогом. Часто це залежить від закладу, в якому вона працює (вихователь – у дитячому садку; учитель – у школі; викладач – у технікумі, училищі, вищому навчальному закладі). Педагог (родове поняття щодо всіх названих вище) – фахівець, який має спеціальну підготовку і професійно здійснює навчально-виховну роботу в різних освітньо-виховних системах [7].

Основними видами педагогічної діяльності, яка здійснюється у цілісному педагогічному процесі, є: навчальна робота; виховна робота; корекційна робота; методична робота; робота з батьками вихованців; науково-дослідна діяльність; пропагандистська діяльність [5]. Саме тому, процес педагогічної діяльності ґрунтується на процесі взаємодії.

За всіх часів професія вчителя була дуже важливою. Завдяки педагогічній діяльності не переривається зв'язок поколінь. Без неї складно уявити розвиток суспільства чи окремої людини. У процесі взаємодії вчителя і учня народжуються нові ідеї, формуються духовні і матеріальні цінності, творчий потенціал особистості [7].

Учитель, будучи прикладом для дітей, є в той же час їх найближчим порадиником, помічником. Саме він визначає мету і завдання процесу навчання в конкретних умовах, програмує розвиток особистості учня, обґрунтовує систему педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, спрямованість на розв'язання конкретних педагогічних завдань.

Ще Я. А. Коменський сформулював основні вимоги до вчителя, що не застаріли до сьогоднішнього дня. Він уважав, що головне призначення вчителя полягає в тому, щоб своєю високою моральністю, любов'ю до людей, знаннями, працелюбністю та іншими якостями стати взірцем для наслідування з боку учнів і особистим прикладом виховувати у них людяність. Він вимагав, щоб учитель уважно ставився до учнів, був привітливим і ласкавим, не відштовхував від себе дітей своїм суворим поведінням, а приваблював їх батьківським ставленням, манерами та словами. На його думку, дітей слід вчити легко і радісно, «щоб напій науки проковтувати без побоїв, без крику, без огиди, словом, привітно і приємно» [8].

У Законі України «Про освіту» зазначається: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [3].

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми професійної діяльності вчителя та сучасних підходів до визначення поняття

«інклюзивної освіти» дає змогу узагальнити процес професійної діяльності вчителя початкових класів, як провідного спеціаліста в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої початкової школи.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу. Інклюзивне навчання забезпечує доступ до освіти дітей з особливими потребами у загальноосвітніх школах за рахунок застосування методів навчання, що враховують індивідуальні особливості таких дітей [4].

Нині, розвиток системи інклюзивного навчання, веде за собою необхідність пошуку нових методів та систем підвищення професійної компетентності вчителів початкових класів, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами. Ця необхідність зумовлена низкою факторів: розвитком сучасної науки, змінами, що відбуваються в соціальній сфері, зростаючим інтересом держави і суспільства до навчання і виховання дітей з особливими потребами; збільшенням кількості дітей, які потребують спеціалізованої допомоги; ускладненням структури дефекту розвитку дитини; раннім виявленням і початком корекційної роботи з проблемними дітьми; появою нових форм організації корекційно-педагогічної допомоги. У зв'язку з цим вдосконалення професійної компетентності вчителя початкових класів стає однією з важливих проблем, вирішення якої сприяє підвищенню якості навчання і виховання дітей з особливими потребами.

За всіх часів професія вчителя була дуже важливою. Завдяки педагогічній діяльності не переривається зв'язок поколінь. Без неї складно уявити розвиток суспільства чи окремої людини. У процесі взаємодії вчителя і учня народжуються нові ідеї, формуються духовні і матеріальні цінності, творчий потенціал особистості [6].

Учитель, будучи прикладом для дітей, є в той же час їх найближчим порадиником, помічником. Саме він визначає мету і завдання процесу навчання в конкретних умовах, програмує розвиток особистості учня, обґрунтовує систему педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, спрямованість на розв'язання конкретних педагогічних завдань.

Ще Я. А. Коменський сформулював основні вимоги до вчителя, що не застаріли до сьогоднішнього дня. Він уважав, що головне призначення вчителя полягає в тому, щоб своєю високою моральністю, любов'ю до людей, знаннями, працелюбністю та іншими якостями стати взірцем для наслідування з боку учнів і особистим прикладом виховувати у них людяність. Він вимагав, щоб учитель уважно ставився до учнів, був привітливим і ласкавим, не відштовхував від себе дітей своїм суворим

поводженням, а приваблював їх батьківським ставленням, манерами та словами. На його думку, дітей слід вчити легко і радісно, «щоб напій науки проковтувати без побоїв, без крику, без огиди, словом, привітно і приємно» [8].

Прийнято вважати, що основними напрямками підготовки майбутнього вчителя є комплекс методологічних, педагогічних, методичних проблем, які ставляться і розв'язуються через залучення студентів вищої школи до практичної педагогічної діяльності, спрямованої на підвищення рівня їхнього професіоналізму. Адже, вчитель початкових класів повинен бути багатопрофільним фахівцем, він навчає дітей основам читання, письма, математики, природи, малювання, здійснює позакласну та виховну роботу [1]. Проте зауважимо, що вчені дещо по-різному підходять до трактування поняття «професійна підготовка». Так, деякі з них (О. О. Абдуліна, Н. В. Кузьміна, Н. Ф. Талізін та ін.) зазначають, що професійна підготовка майбутніх учителів – процес формування й набуття настанов, знань та вмінь, необхідних спеціалісту для належного виконання спеціальних завдань навчально-виховного процесу. Інші науковці (Л. М. Ахмедзянова, І. М. Богданова, І. А. Зязюн, Е. Е. Карпова, Н. В. Кічук, Н. В. Кузьміна, З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, О. С. Цокур та ін.) наголошують на тому, що професійна підготовка майбутніх учителів – це цілісний процес засвоєння й закріплення загальнопедагогічних та соціальних знань, умінь і навичок.

Діяльність, яку виконує вчитель, називається педагогічною. Педагогічна діяльність – це особливий вид соціальної діяльності, що передбачає передавання від старших поколінь до молодших накопичених людством культури і досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві.

Основними видами педагогічної діяльності, яка здійснюється у цілісному педагогічному процесі, є: навчальна робота; виховна робота; корекційна робота; методична робота; робота з батьками вихованців; науково-дослідна діяльність; пропагандистська діяльність [5]. Саме тому, процес педагогічної діяльності ґрунтується на процесі взаємодії.

Професіоналізм вчителя визначається специфікою змісту його діяльності. Вчителю, який працює з дітьми, які мають труднощі в навчанні, важливо бути активним у досягненні максимально можливого рівня розвитку дитини і інтеграції його в повсякденне життя. Фахова діяльність вчителя початкових класів в умовах інклюзивного навчання полягає у постійному русі від незнання до знання, до формування особливого способу мислення і навіть способу життя, так як у професії йому доводиться стикатися з дуже схожими проблемами і прогнозами розвитку дітей, що мають особливі освітні потреби. Серед показників професійної майстерності вчителя початкових класів виділяють уміння підійти до будь-якої ситуації нестандартно і здійснити психологічний аналіз ситуації.

Визначальними у становленні та розвитку професійної компетентності вчителя початкових класів є: базові знання, практична діяльність, самоосвіта, підвищення кваліфікації засобами методичної роботи в освітній установі і навчання в системі підвищення кваліфікації.

Розвиток системи інклюзивного навчання, безсумнівно, тягне за собою і необхідність пошуку нових підходів до системи підвищення професійної компетентності педагогів, які працюють з дітьми, що мають відхилення у розвитку. Необхідність ця обумовлена багатьма факторами: розвитком сучасної науки, змінами в соціальній сфері, зростаючим інтересом держави та суспільства до навчання і виховання дітей з відхиленнями у розвитку; а також збільшенням числа дітей, які потребують спеціалізованої допомоги, ускладненням структури дефекту розвитку дитини, раннім виявленням і початком корекційної роботи з проблемними дітьми, появою нових форм організації корекційно-педагогічної допомоги. У зв'язку з цим вдосконалення професійної компетентності вчителя початкових класів стає однією з важливих проблем, вирішення якої сприяє підвищенню якості навчання та виховання дітей з особливими потребами.

Хомич Л. О., у зв'язку з цим, виділяє наступні фактори нових підходів до підготовки вчителя:

– соціально-економічні, пов'язані із змінами в суспільній свідомості і появою нових цінностей в освіті, тобто переваги саморозвитку самовиховання, самоосвіти над передачею знань, умінь і навичок; інтереси особистості мають пріоритетне значення порівняно з навчальними планами і програмами; створюються умови для постійного звеличення людини, гармонізації її відносин з природою і суспільством, державою й іншими людьми;

– практичні, що виникли внаслідок соціально-економічних перетворень у нашій країні, появи нових типів навчально-виховних закладів, окрім загальноосвітньої школи; для них потрібний новий учитель з цілісним уявленням про професійну діяльність; майбутній учитель повинен діяти самостійно, оволодіти в процесі психолого-педагогічної підготовки спеціальними вміннями і навичками взаємодії й спілкування; щоб підготовка вчителя відповідала сучасним вимогам, треба активізувати розробку методологічної та теоретичної основи педагогічної освіти;

– теоретичні, зумовлені як соціально-економічними, так і практичними змінами в розвитку народної освіти; педагогічна освіта розвивається по шляху формування в майбутніх педагогів цілісного уявлення про свою професійну діяльність, професійну свідомість і поведінку, а також сприяє розвитку індивідуальності [7].

Таким чином, аналізуючи психолого-педагогічну літературу, можна стверджувати, що на сьогоднішній день науковцями виділено нові підходи до особливостей професійної діяльності вчителя початкових класів в

умовах інклюзивної освіти, які є досить актуальними та багатозначними, а процес професійної діяльності учителя початкових класів в умовах інклюзивної освіти – це особливий вид соціальної діяльності, що передбачає передавання від старших поколінь до молодших накопичених людством культури і досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві з урахуванням індивідуальних властивостей дітей з особливими потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анцибор М. М., Голованова Н. Ф. Особенности организации педагогического процесса в начальных классах с продленным днем: учеб. пособие для студентов пед. институтов / М. М. Анцибор, Н. Ф. Голованова. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.
2. Демченко І. І. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до засвоєння педагогічних засад інклюзивної освіти / І. І. Демченко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 64. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 358–364.
3. Закон України «Про освіту» // Освіта. – 21 серп. 1996 р. – № 43–44(221–222). – С. 6–11.
4. Інклюзивна освіта дітей з особливими потребами в Україні [Електронний ресурс] / Матеріали першого Всеукраїнського вебінару із питань дошкільної освіти дітей з особливими потребами (29.11.2013р.). – Режим доступу : http://boryspil-dnz-teremok.edukit.kiev.ua/inklyuzivne_navchannya.
5. Конспект лекцій Педагогіка [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/784/26>.
6. Мартинчук О. В. Інклюзивне навчання як інноваційна форма організації навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку: фактори успішного впровадження [Електронний ресурс] / О. В. Мартинчук. – Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/2352/1/E_Martynchuk_GV_29_KSPKIO_IL.pdf
7. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії: практикум : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / Г. М. Мешко. – Т. : ТИПУ, 2008.
8. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Хомич Л. О. – К. : Магістр-S, 1998. – 201 с.
9. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник. – К. : Либідь, 2002. – 140 с.